

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาของงานวิจัย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นมหาวิทยาลัยที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน และเติบโตมาพร้อมกับประชาธิปไตยของประเทศ ตั้งอยู่ในพื้นที่ของเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่เป็นหัวใจทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย รายล้อมไปด้วยอาคารสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ควรค่าแก่การอนุรักษ์ จากการศึกษาความเป็นมาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงการใช้งานของอาคารและมีการสร้างอาคารเพิ่มอย่างต่อเนื่อง โดยปราศจากการวางผังแม่บทที่ชัดเจน พื้นที่ในหลาย ๆ จุดของมหาวิทยาลัยมีการใช้งานที่ไม่สอดคล้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้น เป็นการใช้พื้นที่ที่ขาดประสิทธิภาพทั้ง ๆ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ มีปัญหาเรื่องขนาดของพื้นที่ที่น้อยอยู่แล้ว เมื่อเทียบกับปริมาณของผู้ที่เข้ามาใช้งาน ประกอบกับสภาพในปัจจุบันที่ทรุดโทรม ทำให้เกิดปัญหาตามมา เช่น การจราจรติดขัด พื้นที่ตายที่ขาดการใช้งานและการเข้าถึง ตลอดจนจนปัญหาความแออัด ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของนักศึกษาและบุคลากร ประการหนึ่ง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ เป็นจุดที่มีพื้นที่เชื่อมต่อกับถนนพระอาทิตย์และย่านท่าพระจันทร์ ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนย่านพาณิชยกรรมที่มีความเก่าแก่แห่งหนึ่ง เป็นจุดเปลี่ยนการสัญจรทางน้ำ-ทางบก และมีสถานที่ที่มีความสำคัญอยู่รายรอบ ทำให้มีบุคคลภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่อยู่เสมอ หากพิจารณาจากวิสัยทัศน์ของมหาวิทยาลัยที่ว่า “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นเลิศ เป็นธรรม ร่วมนำสังคม” ดังนั้น มหาวิทยาลัยน่าจะเป็นแหล่งศึกษาความรู้เป็นวงกว้าง เชื้อประโยชน์ให้กับสังคมได้อย่างทั่วถึง และเห็นได้อย่างชัดเจนว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ มีศักยภาพอย่างเต็มที่ที่จะเป็นจุดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัย-ชุมชน และ นักศึกษา-ประชาชนได้เป็นอย่างดี

“งานออกแบบสถาปัตยกรรมที่ดำเนินการอยู่ทุกวันนี้ มักเป็นงานที่ไม่ได้อาศัยหลักการหรือพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างที่จะควรจะเป็น การออกแบบตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรู้ที่เหมาะสมเพียงส่วนหนึ่ง และมีการเดาในส่วนที่เหลือ ... กล่าวได้ว่างานออกแบบสถาปัตยกรรมยังเป็นไปตามกระบวนการลองผิดลองถูก (trail and error process) เป็นส่วนใหญ่ และบางครั้งก็เป็นไปในลักษณะตามบุญตามกรรม” (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2545) ดังนั้น ทำให้การควบคุมมาตรฐาน คุณภาพและคุณค่าของงานสถาปัตยกรรมทำได้ยาก เนื่องจาก คุณค่าของงาน

สถาปัตยกรรมอยู่ที่ความพึงพอใจของผู้ใช้ จึงไม่สามารถวัดออกมาเป็นค่าที่แน่นอนได้ นี่คืออุปสรรคสำคัญในการที่จะออกแบบงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า ตอบสนองต่อความต้องการของผู้ใช้ ความผิดพลาดที่ผ่านมาของนักออกแบบก่อให้เกิดความเสียหาย เช่น การเกิดอาชญากรรมตามพื้นที่ชอกชอยต่าง ๆ อาคารหรือพื้นที่สาธารณะที่ไม่มีผู้เข้าไปใช้งาน ทั้ง ๆ ที่พื้นที่เหล่านั้นอยู่ในตำแหน่งที่เกาะกับเส้นทางที่มีศักยภาพที่ดี แต่ขาดการเชื่อมต่อของการเดินเท้าที่สะดวกเข้าสู่พื้นที่นั้น ๆ ที่ผ่านมา ได้มีผู้เสนองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ไว้หลายชิ้น ส่วนมากเป็นการเสนอแนวทางการออกแบบปรับปรุงพื้นที่ทางด้านกายภาพ โดยมีกระบวนการทางความคิดและการออกแบบ ซึ่งมีที่มาจากทฤษฎีทางสังคมวิทยา หรือสถาปัตยกรรม การนำทฤษฎีเหล่านี้มาใช้ นั้น ขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณของแต่ละบุคคลที่มีพื้นฐานทางความคิดและประสบการณ์ที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุผลนานาประการดังกล่าวข้างต้น จึงได้ริเริ่มที่จะเสนอหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์โครงข่ายพื้นที่และการสัญจร เพื่อปรับปรุงผังแม่บททางกายภาพ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ (The Improvement of Thammasat University, Tha-Prachan Campus' Masterplan: Spatial and Movement Network Analysis)

ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาในแง่ของสัณฐานวิทยาของสถาปัตยกรรมและเมือง (Architecture and Urban Morphological Study) โดยเลือกใช้ทฤษฎีและเทคนิค Space Syntax เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่ โดย Space Syntax เป็นทฤษฎีที่ถูกคิดค้นโดย Bill Hillier แห่ง University College London เป็นทฤษฎีแรกและทฤษฎีเดียวในขณะนี้ ที่สามารถวัดค่าด้วยระบบสถิติ โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ประมวลผลในการประเมินศักยภาพของพื้นที่เพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบ ด้วยการมองโครงสร้างเมืองผ่านความสัมพันธ์ของโครงข่ายการสัญจรแทนที่จะเป็นการวิเคราะห์รูปทรงทางกายภาพ มีกรอบความคิดว่า “พื้นที่” และ “การสัญจร” เป็นปัจจัยหลักพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของการเป็นเมือง โดยใช้หลักการกระตุ้นการพัฒนาด้วยการสัญจรของคนเพื่อให้เกิดการใช้งาน เกิดกิจกรรมและทำให้พื้นที่มีชีวิตชีวา นอกจากนี้จะเป็นการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจแล้ว ยังส่งผลต่อสภาพเมืองโดยรวม ซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิตของประชากรอีกด้วย และแม้ว่าเป็นกระบวนการหาค่าทางคณิตศาสตร์ แต่ Space Syntax ยังใช้เป็นเครื่องมือที่ใช้แสดงกราฟิกของลักษณะเชิงสัณฐานของเมือง ทำให้สามารถมองภาพรวมได้ชัดเจนขึ้นทั้งในแง่เส้นทางการสัญจรของผู้คน รวมไปถึงเรื่องประโยชน์การใช้ที่ดิน ความหนาแน่นการกระจุกตัวของเนื้อเมือง และในแง่ของราคาที่ดินอีกด้วย (ไชศรี ภัคดิ์สุขเจริญ, 2541)

ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ได้นำเอาทฤษฎี Space Syntax มาใช้ตั้งแต่กระบวนการแรก ไปจนถึงกระบวนการสุดท้าย ซึ่งได้แก่ การวิเคราะห์สัณฐานของเมือง (urban configuration)

การทำความเข้าใจระบบการสัญจร (transportation network) ไปจนถึงการตรวจสอบยืนยันผลการออกแบบในขั้นสุดท้าย โดยการคาดการณ์ถึงโครงสร้างเชิงสัณฐานของระบบที่เปลี่ยนไป เมื่อมีการปรับปรุงผังแม่บท ปัจจุบันได้มีการนำทฤษฎี Space Syntax ไปใช้ในกระบวนการวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพของพื้นที่อย่างกว้างขวางและประสบความสำเร็จ มีการทดสอบทฤษฎีว่ามีระดับความน่าเชื่อถือ 75 - 80% (Penn & Vaughan, 1995) โดยการรวบรวมผลการใช้ Space Syntax กับเมืองต่าง ๆ ทั่วโลก กล่าวได้ว่า Space Syntax นับเป็นทางเลือกที่เพิ่มความมั่นใจให้กับนักออกแบบและสร้างความมั่นใจให้กับผู้ลงทุน ดังนั้น การวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นการมองและเข้าถึงปัญหาในมุมมองใหม่

ขั้นตอนในการทำวิทยานิพนธ์แบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

1. การวิเคราะห์โครงสร้างเชิงสัณฐานสภาพปัจจุบันก่อนการออกแบบของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์
  2. การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่
    - 1) ข้อมูลที่ได้จากวิธีวิเคราะห์ Space Syntax ในส่วนของการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ได้เลือกใช้การเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ 3 รูปแบบ คือ
      - (1) การศึกษาปริมาณการสัญจรในพื้นที่ ด้วยวิธี gate observation
      - (2) การศึกษาการเลือกเส้นทางของคนเดินเท้าด้วยวิธี movement traces
      - (3) การศึกษารูปแบบการจับจองพื้นที่ ด้วยวิธี stationary activity
    - 2) ข้อมูลจากการวิจัยสำรวจ ได้แก่ ทศนคติที่มีต่อการปรับปรุงผังแม่บททางกายภาพ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ มาตรการจากคณะผู้บริหาร รวมทั้งกฎหมายและข้อกำหนดการใช้พื้นที่บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน
  3. กระบวนการการออกแบบเป็นการนำข้อมูลจากการวิเคราะห์โครงสร้างเชิงสัณฐาน การเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากวิธีวิเคราะห์ Space Syntax และข้อมูลจากการวิจัยเชิงสำรวจมาประกอบกันเพื่อเสนอเป็นทางเลือกในการออกแบบ
- ดังนั้น ด้วยขั้นตอนและขอบเขตของงานวิจัยดังกล่าว ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ จึงจำเป็นต้องเป็นการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่าง จุฬวดี สันทัต (การวิเคราะห์โครงข่ายพื้นที่และการสัญจรเพื่อปรับปรุงผังแม่บททางกายภาพมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์) และกิตติภูมิ ภัคดี (แนวทางการออกแบบปรับปรุงผังแม่บททางกายภาพ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์) โดย จุฬวดี สันทัต ทำการศึกษาในขั้นตอนที่ 1 และ ขั้นตอนที่ 2 ข้อ 1) ตลอดจนการตรวจสอบยืนยันผลในกระบวนการออกแบบ ส่วนกิตติภูมิ ภัคดี ทำการศึกษาในขั้นตอนที่ 2 ข้อ 1) และ 3

1.2 วัตถุประสงค์

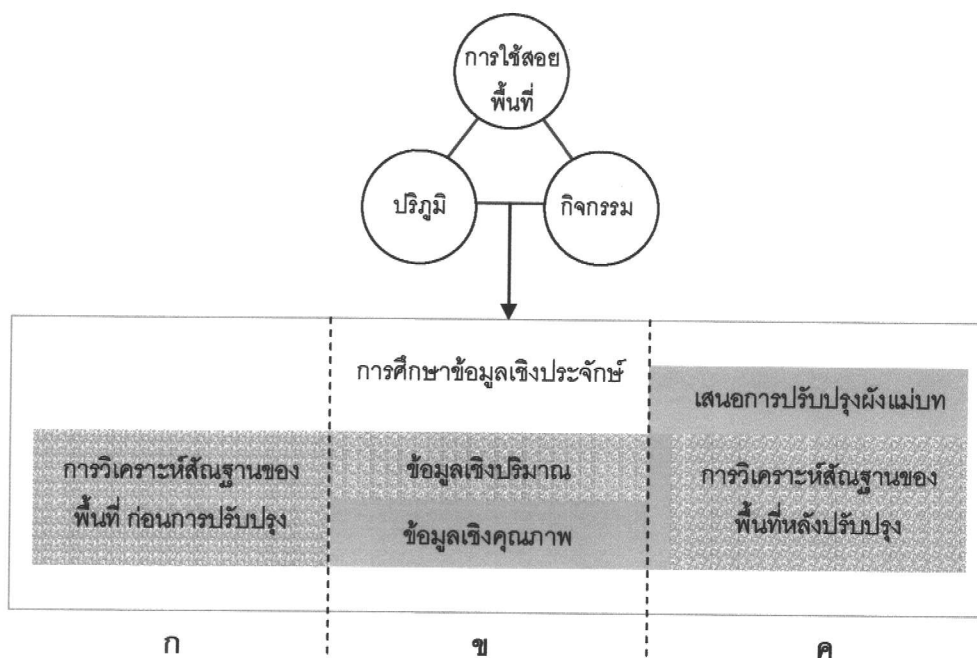
1. ศึกษาลักษณะทางกายภาพโดยรวมของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์
2. ศึกษาโครงสร้างเชิงสัณฐานของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ว่ามีความสัมพันธ์กับบริบทรอบด้าน และมีผลต่อพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างไร
3. ศึกษาโครงข่ายการสัญจร ทั้งการสัญจรด้วยการเดินเท้าและด้วยยานพาหนะ เพื่อเพิ่มความนิยมในการใช้งานพื้นที่สาธารณะภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ที่มีความสอดคล้องกับโครงข่ายการสัญจรของระบบโดยรวม
4. เสนอแนวทางในการปรับปรุงผังแม่บทของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงนโยบาย เพื่อการใช้พื้นที่อย่างเต็มศักยภาพและมีความสอดคล้องกับนโยบายของมหาวิทยาลัยในอนาคต

1.3 สมมุติฐาน

โครงสร้างเชิงสัณฐาน มีความสัมพันธ์กับ ความนิยมในการใช้งานพื้นที่

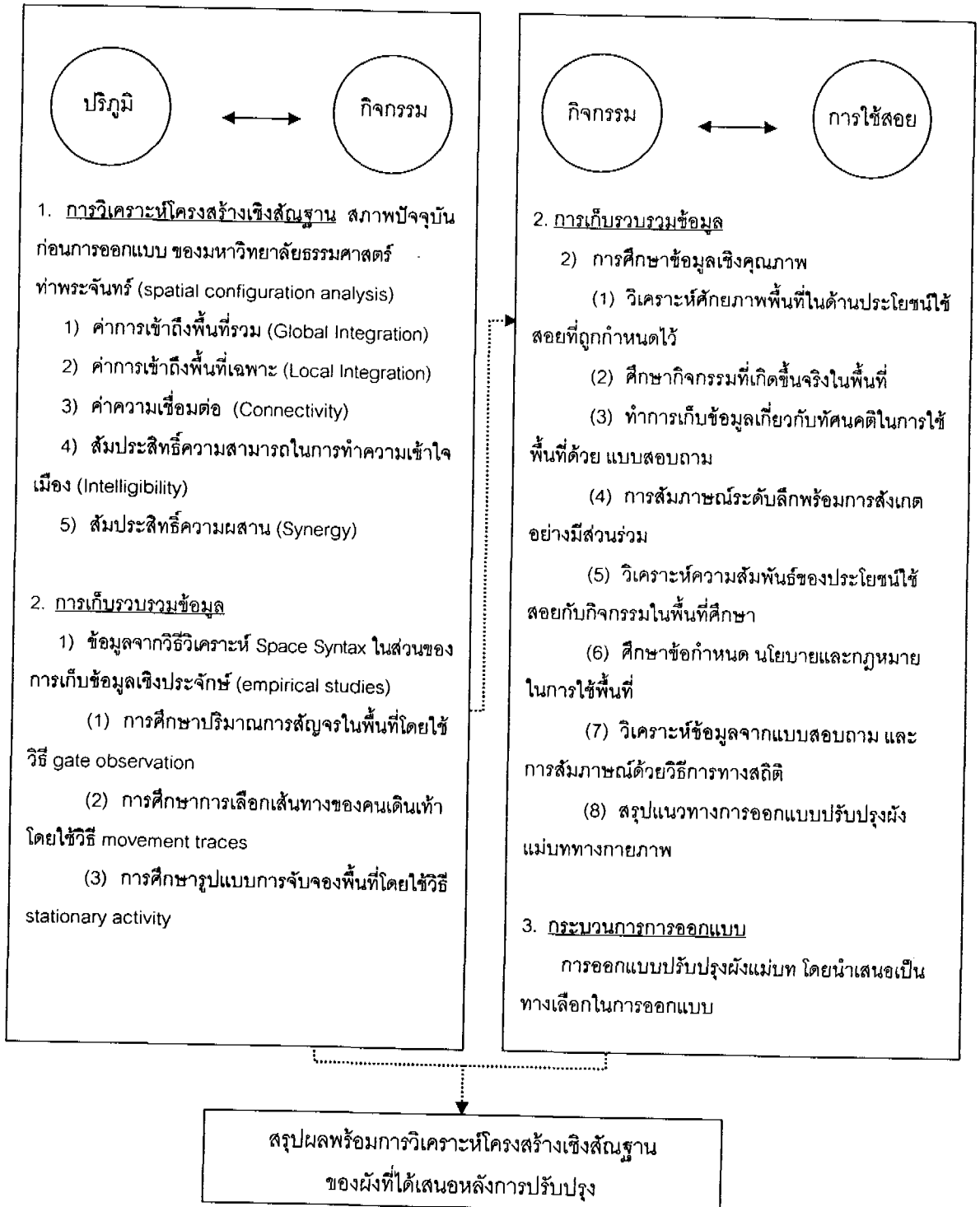
ภาพที่ 1.1

ขอบเขตและความสัมพันธ์ของตัวแปร

1.4 ขอบเขตงานวิจัย

ภาพที่ 1.2
ขั้นตอนในการทำวิทยานิพนธ์

1.5 คำนิยามและคำจำกัดความ

1.5.1 ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรที่ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบไปด้วย 2 ตัวแปร ได้แก่

1. โครงสร้างเชิงสัณฐาน (ได้จากกรวิเคราะห์ด้วยโปรแกรม Axman ใน Space Syntax)
  - 1) ค่าการเข้าถึงพื้นที่รวม (Global Integration)
  - 2) ค่าการเข้าถึงพื้นที่เฉพาะ (Local Integration)
  - 3) ค่าความเชื่อมต่อ (Connectivity)
  - 4) สัมประสิทธิ์ความสามารถในการทำความเข้าใจเมือง (Intelligibility)
  - 5) สัมประสิทธิ์ความผสมผสาน (Synergy)
2. กิจกรรมหรือความนิยมในการใช้งานพื้นที่สาธารณะ
  - 1) การศึกษาปริมาณการสัญจรในพื้นที่ ด้วยวิธี gate observation
  - 2) การศึกษาการเลือกเส้นทางของคนเดินเท้า ด้วยวิธี movement traces
  - 3) การศึกษารูปแบบการจับจองพื้นที่ ด้วยวิธี stationary activity

1.5.2 คำจำกัดความ

1. Space Syntax คือ กระบวนการวิเคราะห์รูปแบบการจัดองค์ประกอบของปริภูมิทางสถาปัตยกรรมและเมืองออกมาในรูปของปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นจริง โดยเป็นผลเนื่องมาจากพฤติกรรมมนุษย์ที่ปฏิสัมพันธ์กับปริภูมินั้น ๆ จากพื้นฐานความคิดที่ว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ที่จัดวางตัวเองอย่างแตกต่างกันไปในระบบ ย่อมก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่แตกต่างกัน
2. ค่าการเข้าถึงพื้นที่รวม (Global Integration) คือ การคำนวณหาค่าเฉลี่ยความลึกของเส้นทางใดเส้นทางหนึ่งจากเส้นทางอื่น ๆ ทั้งหมดในเมือง
3. ค่าการเข้าถึงพื้นที่เฉพาะ (Local Integration) หรือค่าการฝังตัวในระดับ 3 คือ การคำนวณหาค่าเฉลี่ยความลึกของเส้นทางใดเส้นทางหนึ่ง โดยเทียบจากเส้นทางอื่น ๆ ภายในทุก ๆ 2 เลี้ยว

4. ค่าความเชื่อมต่อ (Connectivity) คือ ค่าแสดงความเชื่อมต่อที่ที่ว่างหนึ่ง ๆ มีกับที่ว่างอื่น ในระบบในระดับ 1 ลึกลง (1-depth) หรือมีจำนวนเส้นที่อยู่ติดไปหนึ่งเลี้ยวของเส้นนั้น ๆ ไปทั้งหมดกี่เส้น
5. สัมประสิทธิ์ความสามารถในการทำความเข้าใจเมือง (Intelligibility) เป็นค่าที่ได้จากการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างค่าความเชื่อมต่อและค่าการเข้าถึงพื้นที่รวม ซึ่งสัมประสิทธิ์ความสามารถในการทำความเข้าใจเมือง เป็นดัชนีที่บ่งบอกถึงจำนวนเส้นทางที่เชื่อมต่อกับเส้นทางใดเส้นทางหนึ่ง ที่สามารถถูกมองเห็นจากเส้นทางนั้น ๆ ด้วย
6. สัมประสิทธิ์ความผสาน (Synergy) เป็นค่าที่ได้จากการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างค่าการเข้าถึงพื้นที่รวม และค่าการเข้าถึงพื้นที่เฉพาะ เป็นดัชนีที่บ่งบอกว่าย่านใดย่านหนึ่งของเมืองนั้นฝังตัวได้ดีเพียงใด หรือเส้นทางสาธารณะที่ผู้คนนิยมใช้สัญจรโดยเฉลี่ย ทั้งการเข้าถึงพื้นที่รวมและพื้นที่เฉพาะ
7. กิจกรรมแบบเคลื่อนที่ (moving activity) คือ กิจกรรมที่มีการเคลื่อนที่ เช่น การเล่นกีฬา การเดิน เป็นต้น
8. กิจกรรมแบบหยุดนิ่ง (static activity) คือ กิจกรรมที่ผู้ทำหยุดนิ่งอยู่กับที่ เช่น การนั่ง การนอน การยืนคอย การจับกลุ่มพูดคุยกัน เป็นต้น

1.6 ประโยชน์ของงานวิจัย

1. สามารถนำรูปแบบวิธีวิเคราะห์ Space Syntax ในส่วนของการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ไปใช้กับการวิเคราะห์พื้นที่อื่น ๆ ได้
2. สามารถนำผลการทำนายศักยภาพของพื้นที่ด้วย Space Syntax มาใช้ในการตรวจสอบยืนยันผลการออกแบบปรับปรุงผังแม่บททางกายภาพ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มของงานออกแบบที่มีคุณค่า โดยมีที่มาจากการวิจัย
3. สามารถสรุปคุณสมบัติร่วมของพื้นที่สาธารณะ ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ที่ได้รับความนิยมในการใช้งาน ซึ่งจะนำมาใช้เป็นแม่แบบในการปรับปรุงพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ ภายในมหาวิทยาลัย
4. เป็นฐานข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในการปรับปรุงผังแม่บท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงนโยบายเพื่อการใช้พื้นที่อย่างเต็มศักยภาพ และมีความสอดคล้องกับนโยบายของมหาวิทยาลัยในอนาคต